

CHET EL PSIXOLOGIYASIDA YOSH DAVRLARINI TABAQALASH BORASIDA FAOLIYAT YURITGAN OLIMLAR

Rustamov Qalandar Ravshan o'g'li

Nizomiy nomidagi TDPU 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA: *Rus psixologiyasidagi yosh davrlarini tabaqalash muammosi dastlab L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, B.G.Ananev singari yirik psixologlarning asarlarida oz aksini topa boshlagan L.S.Vigotskiy ozining yosh davrlarini tabaqalash nazariyasini ilmiy asoslab, ta'riflab bera olgan.*

KALIT SO'ZLAR: *psixologiya, tarbiya, ta'lim, metodika, fan, yo'nalish, tajriba, tatqiqot, olimlar, yosh davrlari, yondashuv.*

ABSTRACT: *The problem of stratification of age periods in Russian psychology was initially reflected in the works of great psychologists such as L.S. Vygotsky, P.P. Blonsky, B.G. Ananev.*

KEY WORDS: *psychology, upbringing, education, methodology, science, direction, experience, research, scientists, age periods, approach.*

Shveytsariyalik psixolog J.Piajening aql-idrok nazariyasi, amerikalik psixolog E.Torndayk o'quvchilarning "tabiiyaviy kuchlari" va "tugma mayllar"i psixik rivojlanishning etakchi omili qilib ko'rsatib, muhitning, ta'lim-tarbiyaning ta'siri - ikkinchi darajalidir deb aytadi.

Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqalash boyicha turlicha usullar mavjuddir. Bu inson shaxsini tadqiq qilishga turli nuqtai-nazardan yondashuvi va mazkur muammoning mohiyatini turlicha yoritadi.

Malumki, har bir davr ozining muhim hayotiy haroitlari, ehtiyojlari va faoliyati, oziga xos qarama-qarshiliklari, psixikasining sifat xususiyatlari va psixik jihatdan xarakterli yangi sifatning hosil bolishi bilan ajralib turadi. Har bir davr ozidan oldingi davr tomonidan tayyorlanib, uning asosida shakllanishi va oz navbatida, ozidan keyingi davrning paydo bolishi uchun asos bolib xizmat qiladi, Shi orinda psixologiyada mavjud yosh davrlarini tabaqalash nazariyalariga urgu berib otish maqsadga muvofiqdir.

Shveytsariyalik psixolog J.Piajening aql-idrok nazariyasi, aql-idrok funktsiyalari hamda uning davrlari haqidagi talimotni oz ichiga oladi. Aql-idrokning asosiy

vazifalari, moslashish va konikishdan iborat bolib, bu uning doimiy vazifalar turkumini tashkil etadi.

Muallif, bola aql-idrokini quyidagi psixik rivojlanish davrlariga tasniflaydi:

1) sensomotor intellekti - tugilgandan 2 yoshgacha; 2) operatsiyagacha tafakkur davri - 2 yoshdan 7 yoshgacha; 3) aniq operatsiyalar davri - 7, 8 yoshdan - 11, 12 yoshgacha; 4) rasmiy operatsiyalar davri.

Frantsuz psixologi A.Vallon esa yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi:

1) homilaning ona qornidagi davri; 2) impulsiv harakat davri tugilgandan 6 oylikkacha; 3) his-tuygu davri (emotsional) - 6 oylikdan 1 yoshgacha; 4) sensomotor (idrok bilan harakatning uygunlashuvy) davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha; 5) personologizm (shaxsga aylanish) davri - 3 yoshdan - 5 yoshgacha; 6) farqlash davri - 6 yoshdan - 11 yoshgacha; 7) jinsiy etilish va ospirinlik davri - 12 yoshdan -18 yoshgacha.

Rus psixologiyasidagi yosh davrlarini tabaqalash muammosi dastlab L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, B.G.Ananov singari yirik psixologlarning asarlarida oz aksini topa boshlagan. Keyinchalik bu muammo bilan shugullanuvchilar safi ortib bordi, shu bois yosh davrlarini tasniflash muammosi ozing kelib chiqishi, ilmiy manbai, rivojlanish jarayonlariga yondashilishi nuqtai nazaridan bir-biridan keskin farq qiladi. Hozirgi vaqtda yosh davrlarini tabaqalash yuzasidan mulohaza yuritishda olimlarning ilmiy qarashlarini muaayan guruhlarga ajratish va ularning mohiyatini ochish maqsadga muvofiqdir.

L.S.Vigotskiy psixologlarning yosh davrlarini tabaqalash nazariyalarini tanqidiy tahlil qilib, muayyan rivojlanishni vujudga keltiruvchi ruhiy yangilanishlarga tayanib, yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi;

1. Chaqaloqlik davri inqirozi.
2. Godaklik davri - 2 oylikdan 1 yoshgacha. Bir yoshdagi inqiroz.
3. Ilk bolalik davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha - 3 yoshdagi inqiroz.
4. Maktabgacha davr - 3 yoshdan 7 yoshgacha - 7 yoshdagi inqiroz.
5. Maktab yoshi davri - 8 yoshdan 12 yoshgacha - 13 yoshdagi inqiroz.
6. Pubertat (jinsiy etilish) davri - 14 yoshdan 18 yoshgacha, 17 yoshdagi inqiroz.

L.S.Vigotskiy ozing yosh davrlarini tabaqalash nazariyasini ilmiy asoslab, ta'riflab bera olgan. Olim eng muhim psixik yangilanishlar haqida ilmiy va amaliy ahamiyatga molik mulohazalar bildirgan. Biroq, bu mulohazalarda ancha munozarali, bahsli orinlar ham mavjud. Umuman LS.Vigotskiyning yosh davrlarini tabaqalash nazariyasi ilmiy-tarixiy ahamiyatga ega, uning rivojlanishni amalga oshiruvchi inqirozlar togrisidagi mulohazali va olga surgan goyalari hozirgi kunning talablariga mosdir.

Psixik rivojlanish va bu ozgarishlarga sabab boladigan kuchlar ortasidagi munosabat qonunlarini organish yosh davrlari psixologiyasi fanining muhim va dolzarb muammolaridan biridir.

Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab tadqiqot jarayonidir. Zero, uning o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, o'quvchi shaxsiga pedagogik jihatdan ta'sir ko'rsatishning zarur shartidir.

Inson - biosotsial mavjudotdir. Uning birligi, bir tomondan, kishining psixik, tugma ravishda tashkil topgan xususiyatlari (masalan, ko'rish yoki eshitish sezgilarining, shuningdek, oliy nerv to'zilishining o'ziga xos xususiyatlari), ikkinchi tomondan esa faoliyatining ongli sub'ekti va ijtimoiy taraqqiyotning faol ishtirokchisi sifatida uning xulq-atvor (masalan, axloqiy odatlar) xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Xush, odam psixikasi va xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan bu xususiyatlarni nimalar sirasiga kiritish mumkin? Inson psixikasining tabiati biologik yoki inqilobiy xarakterga egami?

Inson shaxsinig tarkib topishi va psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarning muammosi o'z mohiyati jihatidan goyaviy xarakterga ega, Shu bois, bu masalani hal qilishda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli oqimlar, yo'nalishlar maydonga kelgan. Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishda maydonga kelgan birinchi oqim biogepeetik kontseptsiya, nazariya bulsa, ikkinchi oqim sotsiogenetik kontseptsiyadir.

Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishga intiluvchi biogenetik oqim XIX asrning ikkinchi yarmida maydonga kelgan.

Bola psixik xususiyatlarining tugma tabiati haqidagi ma'lumot shu vaqtga qadar aksariyat psixologiya maktablarining asosini tashkil etib kelmoqda. Mazkur ta'limot inson psixikasining barcha umumiy va individual xususiyatlari tabiat tomonidan belgilangan, uning biologik to'zilishiga tenglashtirilgandir, psixik rivojlanish esa, irsiy yo'l bilan azaldan belgilanib, inson organizmiga joylashtirilgan shu xususiyatlarning maromiga etilish jarayonidan iborat deb ta'kidlaydi. Ma'lumki, nasliy xususiyatlar tugma yo'l bilan nasldan naslga tayyor holda beriladi, biroq shunday bo'lishiga qaramay, bu oqim namoyandalari inson shaxsi va uning barcha xususiyatlari "ichki qonunlar" asosida, yani nasliy xususiyatlar negizida maydonga keladigan narsa, biologik omillarga bogliqdir, deb ta'kidlaydilar.

Biogenetik ta'limot, inson qobiliyatlarining rivojlanish darajasi (chunonchi, imkoniyatlarning chegarasi, uning eng yuksak nuqtasi) taqdir tomonidan belgilanib qo'yilganligini, o'quvchi imkoniyatlari va qobiliyatlarini maxsus testlar yordamida aniqlab, undan so'ng ta'lim jarayonini uning irsiyat tomonidan belgilangan taraqqiyot darajasiga moslashtirish, ularning aqliy iste'dod darajalariga qarab turli mavqedagi maktablarda tahsil olishga zarur deb ta'kydlashadi.

Chunonchi, bu yoʻnalish tarafdorlaridan, amerikalik psixolog E.Torndayk oʻquvchilarning “tabiiyaviy kuchlari” va “tugma mayllar”i psixik rivojlanishning etakchi omili qilib koʻrsatib, muhitning, taʼlim-tarbiyaning taʼsiri - ikkinchi darajalidir deb aytadi.

Avstraliyalik psixolog K.Byuler bolalarning faqat aqliy taraqqiyotini emas, balki axloqiy rivojlanishi ham nasliy tomondan belgilangandir, deb taʼkidlaydi.

Amerikalik pedagog va psixolog Dj.Dyui-inson tabiatini oʻzgartirib boʻlmaydi, odam irsiyat vositasida hosil qilgan ehtiyojlari va psixik xususiyatlari bilan tugʻiladi. Bu ehtiyojlar va psixik xususiyatlar tarbiya jarayonida namoyon boʻlib, bazida oʻzgarishi, tarbiyaning esa miqdorini belgilab beruvchi mezondir, deb hisoblaydi.

Venalik vrach-psixolog 3. Frey mazkur oqim namoyandasi sifatida shaxsning faolligani, uni harakatta keltiruvchi kuchlarni quyidagi tarzda tushuntirishga intiladi. Odam oʻzining qadimiy hayvon tariqasidagi avlod-ajdodlaridan nasliy yoʻl bilan utgan instinktiv mayllarning namoyon boʻlayotgani tufayli faoldi. Z.Freydning fikriga koʻra, instinktiv mayllar asosan jinsiy instinktlar shaklida namoyon boʻladi. Z.Freyd, shaxsning faolligini dastavval jinsiy mayllar bilan bogʻlaydi. Biroq instanktiv mayllar jamiyatda xuddi xayvonot olamidagidek erkin namoyon boʻlavermaydi. Jamiyatdagi jamoa hayoti odamni, undagi mavjud instinktiv mayllarni (‘ni, jinsiy mayllarni) juda koʻp jihatdan cheklab qoʻyadi. Oqibatda odam oʻzining koʻp instinktlari va mayllarini bosishga, tormozlashga majbur boʻladi. Uning taʼlimotiga koʻra, tormozlangan instinkt va mayllar yoʻkolib ketmaydi, balki bizga nomaʼlum boʻlgan ongsizlik darajasiga oʻtkazilib yuboriladi. Ongsizlik darajasidagi bunday instinktlar va mayllar har turli “komplekstiv birlashadilar, goʻyo inson shaxsi faolligining haqiqiy sababi ayni shu “Komplekslar”ni namoyon boʻlishidir. Z.Freydning taʼlimotidan uning ochiqdan-ochiq biologizatorlik targibotchisi ekanligini, inson shaxsining faolligini jinsiy mayllardan iborat ekanligi haqidagi nazariyasi Ilmiy asosga ega emasligini eʼtirof etish mumkin.

Bunday taʼlimotlardan, xususan din homiylari keng foydalanib, insonning taqdiri ana shu ilmlar bilan chambarchas bogʻliqdir, deb taʼkidlashadi.

Inson shaxsining tarkib topishini oʻrganish davomida yuzaga kelgan yana bir taʼlimot-sotsiogenetik kontseptsiya qobiliyatlarning taraqqiyotini, faqat, tevarak-atrofdagi muhitning taʼsiri bilan tushuntiradi. Bu yoʻnalish oʻz zamonasi uchun ilgor hisoblangan XVIII asr frantsuz olimi K.Gelvetsiy taʼlimotidan boshlangan. K.Gelvetsiyning taʼlimotiga koʻra, barcha odamlar aqliy va axloqiy rivojlanishi uchun tutilishdanoq mutlaqo bir xil tabiiy imkoniyatga ega boʻladilar, shuning uchun odamlarning psixik xususiyatlaridagi farq, faqatgina muhit va tarbiyaning turlicha taʼsir qilishi bilan vujudga keladi, deb tushuntiriladi.

XULOSA

Inson umrinu davrlarga bo‘lib o‘rganish juda muhim hisoblanadi. Chunki bolaga ta‘lim jarayonida ham tarbiya berish jarayonida ham, uni salohiyatidan kelib chiqqan holatda, uning o‘zlashtirish qobiliyatini bilgan holatda muomalada bo‘linadi. Va bu davrlarni o‘rganish davomida biz insonning turli yoshlarda uning psixik holatlari, miya faoliyati, xotira, nutq tafakkur jarayonlari faoliyati haqida bilimga ega bo‘lamiz.

Shu vaqtgacha psixologiya ilmidagi shaxs taraqqiyotini davrlarga bo‘lib o‘rganishga juda katta e‘tibor qaratilgan. Bir qancha davriy sxemalar ham taklif etilgan. Lekin shu sohada astoydil ijod qilgan har qanday olim o‘zining «davrlarini» taklif etavergan. Bu tushunarli, zero insonning hayotiy yo‘li va uning asosiy lahzalari tarixiy taraqqiyot mobaynida o‘zgaradi, bir avloddan ikkinchi avlod taraqqiyotiga o‘tishning o‘zi ham qator o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Davrlarga bo‘lishga qaratilgan klassifikatsiyalarning o‘zi ham ikki turli bo‘ladi: juz‘iy (alohida davrlarni yana qo‘shimcha davrlarga bo‘lish — «davrlar ichidagi davrlar») va umumiy (inson umrining barcha bosqichlarini o‘z ichiga olgan). Yosh psixologiyasi psixika va xulq-atvorda bir yosh davridan ikkinchisiga o‘tishda yuzaga keladigan miqdoriy ham da sifatiy o‘zgarishlarni o‘rganadi.

Odatda bu o‘zgarishlar hayolning muayyan bosqichlarini, bir necha oydan (go‘daklik davri) to bir qancha yillarni (katta yosh davrida) qam rab oladi. Ushbu o‘zgarishlar «doimiy ta‘sir etib turuvchi» omillar — biologik yetilish ham da inson organizm ining psixofiziologik holati, uning insonga xos bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar tizimida tutgan o‘rni, intellektual hamda shaxs rivojlanishida erishgan darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Psixika va xulq-atvorda yuzaga keladigan bu turdagi yoshga xos o‘zgarishlar evolutsion o‘zgarishlar deb ataladi. Evolutsion o‘zgarishlarda miqdoriy va sifatiy qayta qurishlar nisbatan sekinlik bilan amalga oshadi. Ta‘lim - tarbiya jarayonini to‘g‘ri, ilmiy asosda tashkil qilish uchun ta‘lim jarayonining o‘ziga xos psixologik qonuniyatlarini, ya‘ni bilim larni o‘zlashtirish jarayonini, ko‘nikma va malakalarni, faol, mustaqil ham da ijobiy tafakkur jarayonlarini tarkib toptirishni yaxshi bilish lozim bo‘ladi. Psixolog L.S.Vigotskiy ko‘rsatib o‘tganidek, ular ma‘lum hodisalarga nisbatan o‘zlarining kundalik hayotdagi oddiy tushunishlari bo‘ladi. Bu esa ilmiy tushunchalarning tarkib topishiga ma‘lum darajada ta‘sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Lantz, SaraE.; Rey, Sagarika (2022), "Freydning rivojlanish nazariyasi" , StatPearls , Treasure Island (FL): StatPearls Publishing
2. Rivojlanish psixologiyasi (Rivojlanish psixologiyasi va rivojlanish psixologiyasi). - M .: Gardariki, 2005. - 349 b.
3. O.A. Karabanova. Psixologiya va pedagogikaning entsiklopedik lug‘ati. - 2013 yil.
4. Gordon, Enn Mayls. Boshlanishlar va undan keyingi davrlar: erta bolalik ta’limining asoslari . - To‘qqizinchi nashr. - Belmont, Kaliforniya. - xxiii, 527 bet.
5. Bolalar psixologiyasi bo‘yicha qo‘llanma. / Leonard Karmaykl. - 1946.
<https://studfile.net/preview/5024073/>